

виявляти свою байдужість. Держава не може також допустити, щоб наявний розкол в православ'ї України використовували різнобіжні її політичні сили, щоб церковні інституції ставали політичними утвореннями. Вона також толерантизує міжцерковні протиріччя в православ'ї із матеріальних питань, зокрема володінь храмами, церковним майном, надає реальну допомогу у їх вирішенні. Українська Держава прагне виявляти рівне ставлення до православних Церков, в міру можливостей загоює ті рани, які були нанесені православ'ю в роки тоталітаризму, зокрема організацією будівництва нових церковних споруд і відновленням архітектурних пам'яток православ'я. Вона орієнтує Церкви на порозуміння у вирішенні проблеми православного єднання, не форсує при цьому події, але вважає, що в інтересах українського народу та й для піднесення авторитету самого православ'я було б пошвидше їх вирішення. Україна може мати свою Єдину Помісну православну Церкву. Саме її наявність дасть можливість ефективно й оперативно вирішити наявні кризові проблеми Українського православ'я.

*Олександр Саган**

ДОМІНУЮЧІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.)

Процеси, що відбуваються у православ'ї на теренах України поступово стають об'єктом ґрунтовних наукових монографій та збірників праць. Однак питання сучасного розвитку православ'я в Україні більше вивчається в соціально-політичній,¹ аніж релігієзнавчій площині. Серед останніх праць, які, однак, головну увагу звертали на розвиток православних інституцій, відзначимо дослідження В.Бондаренка,² В.Пашенка,³ О.Драбинко,⁴ розділи у монографіях В.Єленського,⁵ новітніх підручниках,⁶ статті у журналі “Людина і світ”⁷ та “Українське релігієзнавство”, часописі “Релігійна панорама”⁸ тощо. Ці праці, а також офіційні видання православних Церков (в т.ч. офіційні інтернет-сторінки),⁹ які діють в Україні, й стали методологічною та емпіричною основою нашого дослідження.

Однак автори більшості із зазначених праць найбільшу увагу приділяють описовій стороні подій в православному житті України, що не дозволяє виявити підґрунтя виникнення й існування внутрішньоправославного конфлікту. Це змушує авторів, особливо представників тієї чи іншої православної течії, зводити причини конфлікту до

* Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.
 1 Див., напр.: Смирнов С.А. Православ'я в контексті сучасних соціально-політичних процесів в Україні (90-ті роки ХХ ст.). – Дис. на здоб. вчен. ступ. канд. політ. наук.– К., 1998; Borowik I. Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu. – Kraków: Nomos, 2000 та ін.

2 Бондаренко В.Д. Інституалізована православна релігійність в контексті сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні. Дис. на здобуття вчен. ступ. докт. філос. наук. – К., 1993.

3 Пашенко В. Православ'я в новітній історії України.– Полтава, 2001.

4 Драбинко А. Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории). – К.: Изд. Свято-Успенской Киево-Печерской лавры, 2002.

5 Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К., 2002.

6 Історія релігій в Україні. – К.: Знання, 1999; Академічне релігієзнавство. – К.: Світ Знань, 2000 та ін.

7 Найбільш цікавими є річні огляди релігійних подій головного редактора В.Єленського: “Релігія і українське суспільство. Огляд подій 1995 р.” (1996.– № 1-2. – С. 2-9); “Минулий рік був високосним... Огляд подій, які перебували на поверхні релігійного життя України у 1996 р.” (1997.– №1.– С. 2-15); “Спливає століття... Знаки подій минулого року” (1999.– №1.– С.2-15) та ін. Журнал видруковує також бюлетень “Релігія і суспільство”, де розглядаються проблеми, що нас цікавлять. “Релігія і суспільство” Готується Центром гуманітарних і релігійних досліджень, журналом “Людина і світ”, Українсько-Американським бюро захисту прав людини. Видруковується у журналі “Людина і світ”.

8 Готуються і видруковуються Українською Асоціацією релігієзнавців, Центром релігійної інформації і свободи УАР та Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

9 “Офіційна хроніка УАПЦ”, “Інформаційний бюлетень УПЦ КП”, “Наша віра”, “Православний вісник”, “Голос православ'я” та ін.

особистісного фактору (позиції того чи іншого ієрарха, державного чи політичного діяча) і, відповідно, робити помилкові висновки щодо перспектив розвитку автокефалії в Україні, москвофільських напрямів тощо. Тому нашою метою буде, окрім викладу найбільш знакових подій за останні 12 років, пояснення причин (об'єктивна мотивація) дій основних фігурантів православного простору України.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. зміни у церковній конфігурації православ'я в Україні були обумовлені передусім геополітичними чинниками. Зокрема зміна ставлення керівництва Радянського Союзу до православної Церкви та релігії взагалі, сприяла святкуванню 1000-річчя хрещення Руси-України на офіційному рівні. Можливість вільного розвитку православ'я не могла не дати поштовх процесу відродження в Україні ідеї (а згодом й інституційного оформлення) автокефальної православної Церкви (УАПЦ). Цей рух активно підтримала українська діаспора у США, Канаді та Європі, де автокефальна ідея не припиняла свого розвитку.

Чи могла Україна в час становлення незалежності обминути автокефальний рух у православ'ї? На наш погляд, навіть за умов негайного надання автокефалії православної Церкви в Україні, виникнення паралельної “офіційної” Церкви стало б явищем неминучим. Принаймні на десять-п'ятнадцять років* адаптації московського за своєю суттю православ'я до його української моделі.¹ Всі наявні на той час священники в Україні України були вихованцями московських духовних шкіл і прийняття ними засад Українського православ'я не могло бути явищем одночасовим.² Адже, як зазначає професор А.Колодний, “Українське й Російське православ'я – це два різні духовно-культурні утворення, які не можна механічно поєднати”.³

Отримання автокефалії від Москви для українських православних було і залишається неможливим з кількох об'єктивних причин. Зокрема на початок 90-х років ХХ ст. на території України перебувало більшість парафій РПЦ. У “Московському церковному віснику” зазначено з цього приводу, що у 1988 р. із 6893 православних приходів Московського патріархату біля 4 тис. перебували в Україні, і лише 2062 – в Російській Федерації. У 1990 р. ситуація змінилася не кардинально – відповідно із 11940 приходів понад 6 тис. перебували в Україні і 3120 – в Росії.⁴ Таким чином, отримання автокефалії українською Церквою на початку 90-х років створювало Церкву кількісно більшу за ту, яка цю автокефалію надала. До речі, у Московському патріархаті на початку ХХІ ст. кількість парафій УПЦ МП практично зрівнялася із їх кількістю на інших “канонічних” територіях Руської ПЦ, що говорить про вищі темпи росту кількості парафій в Україні, аніж на інших територіях РПЦ.

Серед інших об'єктивних причин можна назвати факт активізації в середині 90-х років минулого століття національних рухів на “околицях” Московського патріархату. Досить згадати наростання відцентрових тенденцій в Молдові, Естонії, Білорусії та інших країнах. Надання автокефалії одній країні може викликати “ланцюгову реакцію” і спонукати інші країни, що входять в “московську духовну імперію” ставити питання про зміну і свого статусу. У питанні протидії керівництвом Московської патріархії отримання незалежних статусів національними православними Церквами не можна нехтувати й фактором політичного замовлення, що йде від російської світської влади і пов'язане із швидким зменшенням кількості слов'янського населення в Росії.⁵

* Московська держава, незважаючи на колосальний політичний тиск, зуміла добитися приєднання Київської митрополії лише через два покоління (32 роки) після політичного приєднання України у 1654 р. Нині такого тиску з боку держави немає, а тому вказаний нами строк можна розглядати як мінімальний.

¹ Дет. див.: Саган О.Н. Національні прояви православ'я: український аспект. – К.: Світ Знань, 2001.

² Див.: Саган О.Н. І моляться українці... за взяття Казані // Вечірній Київ. – 2002. – 25 січня. – С. 8.

³ Колодний А. Духовні засади християнства – основа поєднання його Церков і течій // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. – К., 2001. – С. 39.

⁴ Сведения о количестве зарегистрированных религиозных объединений // Московский церковный вестник. – 1990. – № 2 (ноябрь). – С. 1.

⁵ Див.: Стратегия для России. Новое освоение Сибири и Дальнего Востока. – М., 2002. – С. 758-760; Жеребецький Є. Кінець Імперії // www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2002/sem18-11.htm та ін. Перший відкритий політичний тиск із проблем організації православ'я Росія застосувала в Естонії.

Саме через призму цієї неможливості отримання автокефалії від Московського патріархату й слід оцінювати українські події 90-х років ХХ ст. в царині православ'я. Першою значною подією на шляху реанімації української ідеї автокефалії православної Церкви став Всеукраїнський Собор УАПЦ, який відбувся у Києві 5-6 червня 1990 р. і обрав патріархом Київським і всієї України митрополита Мстислава (Скрипника). 3 жовтня ц.р. Церква була зареєстрована органами влади, що стало фактором її активного кількісного росту і спонукало керівництво Українського екзархату Руської ПЦ вжити заходи протидії. Вже на Помісному Соборі у Москві, який відбувався в 1990 р., Український екзархат було перейменовано в Українську православну Церкву із статусом "незалежності й самостійності в управлінні". Архиєрейський Собор Московського патріархату в жовтні 1990 р. затвердив це рішення. Предстоятелем УПЦ МП був пожиттєво обраний митрополит Філарет (Денисенко). Однак, попри певну зміну статусу, Церква і надалі залишалася єдиним цілим із Московським патріархатом, а тому ефективність вжитих заходів була низькою.¹

Наступним етапом розвитку православ'я в Україні стало проголошення 24.08.1991 р. Верховною Радою України незалежності країни. Відповідно до 34 апост. пр. набуття політичної незалежності країни повинно призвести й до незалежності Церкви. Тому 1-3 листопада 1991 р. Предстоятель УПЦ МП скликав Помісний Собор Церкви, делегати якого одногосно прийняли постанову просити у Московського патріархату автокефалію Української православної церкви.² Це рішення було підкріплене підтримкою українським референдумом 1 грудня 1991 р. ідеї політичної незалежності країни.

Однак нерішучість українських церковних та владних структур у справі набуття автокефалії православної Церкви сприяло формуванню в Москві курсу на утримання УПЦ МП у силовому полі Московського патріархату. У квітні 1992 р. Архиєрейський собор Московського патріархату різко засудив спроби отримання автокефалії в УПЦ МП. Тиск на Предстоятеля Церкви – митрополита Філарета – не приніс бажаного результату.³ Тому промосковські сили в Україні та за її межами здійснили організаційну підготовку та провели із значними порушеннями діючого Статуту Церкви 27 травня 1992 р. в Харкові Собор тих архиєреїв УПЦ МП, які залишилися вірними Московському патріархату. На Соборі було обрано нового Предстоятеля Церкви – митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана).

Ще до приїзду в Україну митрополита Володимира (Сабодана), проукраїнськи налаштовані клірики та миряни провели 25-26 червня 1992 р. в Києві Всеукраїнський православний Собор, що об'єднав УАПЦ та ту частину УПЦ МП, яка залишилася із митрополитом Філаретом. Об'єднану Церкву було названо Українською православною церквою Київського патріархату. Патріархом Київським і всієї України обрано митрополита Мстислава (Скрипника). 10 липня цього ж року Статут УПЦ КП був зареєстрований у відповідних державних органах України.

Однак не всі в УАПЦ були згодні на об'єднання і утворення УПЦ КП. Після смерті патріарха Мстислава (11.06.1993) серед кліриків Київського патріархату вже відкрито велася внутрішня боротьба проти керівництва Церкви, а особливо щодо митрополита Філарета (Денисенко), який на той час мав посаду Заступника патріарха. Справа в тому, що попередня діяльність митрополита як місцеблюстителя катедри Московського патріарха була можливою лише при декларуванні ним повного несприйняття ідеї української автокефалії. Діяльність Філарета мала широкий розголос в Україні і тому не могла швидко забути. 6 вересня 1993 р. у Києві архієпископом Петром (Петрусем) та єпископом Димитрієм (Яремою) самочинно був скликаний Собор, на якому утворено (чи, як зазначалося учасниками Собору, відновлено) УАПЦ. Собор

¹ Дет. див.: Смирнов С.А. Православ'я в контексті сучасних соціально-політичних процесів в Україні (90-ті роки). – С. 22.

² Див.: Определения Собора Украинской Православной Церкви по вопросу полной самостоятельности Украинской Православной Церкви 1-3 ноября 1991 г. // Собор Украинской Православной Церкви 1-3 ноября 1991 г. – К.: УПЦ, 1992. – С. 36-39.

³ Див.: Неправда московських анафем. – К., 1999. – С. 225 та ін.

обрав єпископа Димитрія патріархом нової Церкви. У березні 1995 р. Церква отримала юридичне визнання.

Чому виник розкол між близькими за своєю оцінкою ролі і місця Церкви в історії і культурі українського народу УАПЦ та УПЦ КП? Це питання не вичерпується суб'єктивним чинником, як про це пишуть більшість оглядачів із православних проблем, хоча фактором особистої неприязні між владиками, попри його другорядність, також не можна нехтувати. Причини внутрішнього конфлікту між двома україноцентричними Церквами значно глибші і стосуються різного бачення обома інституціями способу набуття автокефалії. Самодостатня у фінансовому і політичному плані УПЦ КП відштовхується від загальної православної традиції виокремлення (“самолегітимізації”) Церкви в лоні Церкви-матері й чекання (часто багаторічне) визнання. Ці ідеї мають давнє коріння (так були утворені практично всі, за винятком чотирьох Східних патріархатів, православні Церкви). В Україні на поч. ХХ ст. таку модель отримання автокефалії, яка базується на 34 апостольському правилі та 17 каноні ІV Вселенського Собору, відстоював О.Лотоцький та багато інших діячів. Тому, наприклад, після проголошення Директорією автокефалії 1 січня 1919 р. та її підтвердження ВПЦР 5 травня цього ж року, українці просили Константинопольського патріарха не надати автокефалію, а лише визнати її.

З такою тактикою не могли погодитися ті клірики, які мали тісні контакти із українською діаспорою і домагалися “швидкого” визнання своєї канонічності, навіть при умові певного нехтування ідеєю автокефалії через об'єднання (входження до складу) із Церквами, чий канонічний статус не викликає жодних сумнівів. В діаспорі ідеологом такого шляху набуття автокефалії був проф. Ю.Мулик-Луцик, який заперечував можливість застосування 34 ап. правила через самопроголошення автокефалії і вказував на 62 канон Карфагенського Собору, згідно якого автокефалія може бути отримана через згоду Церкви-матері. Саме тому, на наш погляд, керівництво УАПЦ в середині 90-х років робило кількаразові спроби порозумітися навіть із УПЦ МП – працювала спільна богословська комісія з узгодження позицій обох сторін. Однак нестабільність ситуації в УАПЦ, невизначеність позиції Церкви поступово нівелювали напрацювання цієї комісії. У другій половині 90-х років керівництво УАПЦ взяло чіткий курс на входження під омофор Константинопольського патріархату.

Таким чином, у 1994-1995 рр. остаточно інституційно оформилися три головні напрями в православ'ї України, які мають різні методологічні засади у своїй діяльності (україноцентричні та москвоцентричні) або ж мають різні погляди на спосіб отримання автокефалії чи, принаймні, набуття “канонічного статусу”. В ці напрями “вписані” сім православних Церков, що функціонували на початку 2003 р. в Україні (УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, Російська православна вільна Церква (закордонна), Українська істинно-православна незалежна, Російська істинно-православна Церква, незалежні православні громади) та кілька Церков православного походження (Українська реформована православна Церква, Древлеправославна Церква (новозибківська згода), Російська православна Старообрядницька Церква (білокриницька згода), Апокаліптична православна Церква). Дещо окремо стоять дві грецькі православні громади, які, попри декларації своєї окремішності, все ж тяжіють до москвоцентризму.

Час-від-часу з'являються і Церкви-фантоми (УАПЦ Соборноправна, Українська Апостольська Православна Церква, Вселенська Православна Церква Всесвітнього Патріархату та ін.), які, окрім заяв про свою появу, до свого зникнення чи перетворення на об'єднання кількох парафій, не встигають більше нічим про себе заявити. Ці православні напрями є, як правило, україноцентричними, зорієнтованими на самостійне отримання автокефалії чи ж її набуття від Константинопольського патріархату. Однак малочисельність їх вірних часто призводить до того, що нові Церкви замикаються на своїх внутрішніх проблемах і їх вплив у суспільстві практично не помітний.

Обрання 20 жовтня 1993 р. на елекційному Помісному Соборі нового Предстоятеля УПЦ КП – компромісної фігури митрополита Чернігівського Володимира (Романюка) – внесло нові тенденції у розвиток не лише цієї Церкви, але й всього

православ'я в Україні. Близькість Святійшого до радикально-національних угруповань певним чином вплинула на формулювання ним теорії “києвоцентризму”, яку можна розглядати “богословським елементом концепції “великої слов’янської імперії з центром в Києві”¹. Нового стимулу дістає створена ще у XVII ст. теорія “Київ – другий Єрусалим”, що пропагує перетворення (легалізацію доконаного факту) Києва на духовний центр якщо не Європи, то, принаймні, слов’янських народів. Тобто московському месіанізму і теорії “третього Риму” протиставлена ідея українського месіанізму із осмисленням Києва як “другого Єрусалиму”, тобто нового лідера православного світу.

Раптова смерть патріарха дестабілізувала ситуацію в УПЦ КП, оскільки єдиним реальним кандидатом на патріарший престол був неприйнятний для багатьох віруючих, особливо із Західної України, митрополит Філарет. Значна частина парафій західних областей вимагала від останнього не висувати свою кандидатуру на патріарший престол. Відмова митрополита спровокувала вихід із Церкви чотирьох єпископів разом із значною частиною парафій їх єпархій (Івано-Франківська, Вінницька, Бучацька та Хмельницька). Демарш опозиції не мав очікуваного успіху. Обрання в жовтні 1995 р. митрополита Філарета патріархом не призвело до розпаду УПЦ КП. Вже в 1996 р. Івано-Франківська та Вінницька єпархії повернулися в Церкву, а згодом сюди ж приєдналися парафії Російської Закордонної Православної Церкви на території деяких областей Росії. Російські парафії (цікаво, що до їх складу входять не лише українці в діаспорі, але й росіяни) нині становлять три єпархії УПЦ КП на території РФ: Богородську (Москва і Московська область), Курсько-Белгородську, Тобольсько-Єнисейську.

З обранням патріархом УПЦ КП митрополита Філарета ідея “Києва – другого Єрусалиму” зникла із церковних книг та періодики Церкви. Однак не можна сказати, що вона забулася. Новообраний патріарх надав розвитку Церкви дещо іншого, міжнародного характеру, що можна розглядати і як реалізацію вищеназваної концепції. Знання у православному світі ієрарх, який багато років був другою особою в Московському патріархаті, своєю активною міжнародною діяльністю фактично ініціював ідею “паралельного диптиху”. Делегація Церкви взяла участь у Соборах паралельного Синоду Болгарської ПЦ. Нині налагоджені тісні стосунки та взаємодопомога із Македонською, Чорногорською Церквами, ситуація в яких є дуже близькою до ситуації в Україні. Значний міжнародний резонанс викликала участь делегації УПЦ КП у міжнародній науковій конференції, що відбулася у Парижі під егідою ЮНЕСКО і була присвячена 400-річчю з дня народження митрополита Петра Могили. Церква активно відзначила цей ювілей. Було проведено кілька всеукраїнських конференцій, надруковано третє видання “Требника” та малий “Катехизис” Петра Могили тощо. Логічним завершенням цього стало проголошення 12 грудня 1996 р. на архиєрейському соборі митрополита святим.

Слід сказати, що ідея створення “паралельної православної сім’ї” є надзвичайно перспективною з огляду на неврегульованість питання отримання автокефалії, а тому викликала негативну реакцію диптихіальних Церков² та окреме обговорення цієї проблеми на зустрічах православних делегацій в Єрусалимі (2000 р.) та в Нікеї (2001 р.)³. З обранням патріарха Філарета значно посилювалися позиції Церкви і в Україні. Кількісний спад кінця 1995 р., коли біля 400 парафій перейшло до УАПЦ, був виправлений. Вже наступного року Церква зросла на 200 парафій, а через рік додала ще понад 400. В подальшому кількість парафій Церкви постійно зростає.

Своєрідною реакцією на посилення УПЦ КП стала нова хвиля акції із дискредитації патріарха Філарета, яка закінчилася його анафемствуванням у лютому 1997 р. Одночасно посилювалися діяльність кліриків УПЦ МП із блокування підняття питання про надання автокефалії українській православної Церкві. Діяльність

¹ Сленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ ім.М.Драгоманова, 2002. – С. 209.

² Див.: Митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл: “Раскольниковы создают свой интернационал” // Независимость. – 3 октября 1997 р.

³ Див.: 3 Послання Предстоятелів Православних Церков // Людина і світ.– 2001.– № 1.– С. 3.

москвофільських православних братств, окремих ієрархів, серед яких слід відзначити активну антиукраїнську позицію не лише у церковних, але й політичних питаннях митрополита Агафангела (Саввіна), призвела до ухвали 15 грудня 1996 р. Архиєрейським Собором УПЦ МП постанови про неможливість навіть постановки питання набуття Церквою автокефалії найближчим часом. Ця ухвала, власне, й визначає нинішню ситуацію в УПЦ МП, де поступово витісняються від керівництва проукраїнськи налаштовані ієрархи. Коли до 1997 р. спостерігалися певні кроки з боку УПЦ МП до примирення з іншими Церквами, то з цього часу керівництво цієї Церкви не йде на жодні поступки і заявляє про можливість об'єднання з УПЦ КП та УАПЦ лише через покаяння кліриків та вірних цих Церков.

Спроби дискредитації Московським патріархатом УПЦ КП відбувалися на фоні складних внутрішніх та міжцерковних (переважно з УПЦ КП) протиріч в іншій україноцентричній Церкві – УАПЦ. Тут у 1996 р. відбувся розкол, що призвів до фактичного утворення двох автокефальних Церков із взаємним відправленням за штат владик іншої частини Церкви. Складно Церква пережила відправлення за штат архиєпископа Львівського і Галицького Петра Петруся, “київський” конфлікт із УПЦ КП у 1997 р. щодо приміщення патріархії УАПЦ та ін. подібні розбрати.

Певне зближення УАПЦ та УПЦ КП почалося лише у 2000 р., коли після смерті патріарха Дмитрія Церкви мали чудову нагоду узгодити свої позиції і, можливо, обрати спільного Предстоятеля. Однак у життя Церкви активно втрутився “закордонний чинник”. На Помісному Соборі у вересні 2000 р. кандидатура Предстоятеля УПЦ в США та УАПЦ в діаспорі митрополита Константина (Багана) розглядалася на обрання патріархом. Але владика не мав на це благословення від Константинопольського патріарха Варфоломія, а тому був обраний лише “духовним главою” Церкви. Забігаючи наперед, зазначимо, що це обрання через два роки стало причиною нового внутрішнього конфлікту у Церкві, який переріс у черговий розкол Церкви. Керуючий справами УАПЦ архиєпископ Ігор (Ісіченко) у березні 2003 р. своїм указом вивів поза штат Предстоятеля Церкви митрополита Тернопільського і Подільського Мефодія (Кудрякова) та єпископа Черкаського Якова (Макарчука) за “самовільний вихід з-під архиєпископської опіки Блаженнішого митрополита УАПЦ Константина”. Відповіддю митрополита Мефодія було виведення за штат і заборона євхаристійного єднання з архиєпископом Ігорем до покаяння останнього перед повнотою Церкви. Ці події юридично затвердили розкол Церкви, який може закінчитися самоліквідацією Церкви.

Але восени 2000 р. Собор УАПЦ став потужним стимулом до єднання УПЦ КП та УАПЦ. Вже через місяць після Собору процес об'єднання Українського православ'я перейшов у практичну площину. 14 жовтня 2000 р. 26 архиєреїв УПЦ КП та 7 архиєреїв УАПЦ підписали у Києві і направили до Вселенського патріарха Варфоломія I спільне звернення, яке стало волевиявленням бажання єпископату обох православних Церков об'єднання в єдину Українську православну Церкву. Результатом цього спільного звернення стали спільні зустрічі делегацій УАПЦ та УПЦ КП у Вселенській Патріархії. Перша зустріч відбулася 8 листопада 2000 р. На ній обидві сторони погодились розпочати об'єднаний процес і конкретизували шляхи об'єднання створенням Змішаної Комісії з вивчення шляхів досягнення єдності Православ'я в Україні. Друга – 12-14 червня 2001 р., коли члени Змішаної комісії, до яких приєднався митрополит УПЦ в США Константин, підписали нову Домовленість, згідно якої сторони підтвердили, “що між ними не існує ніяких ідеологічних різниць з точки зору православного віровчення”, та розробили механізм об'єднання (зустріч у Києві Предстоятелів Церков для обговорення деталей об'єднання, утворення спільної комісії тощо).

19 червня 2001 р. члени об'єднаної комісії УПЦ КП та УАПЦ провели перше засідання в Україні (в консисторії Тернопільської єпархії УАПЦ), на якому домовилися “допускати безперешкодно спільне служіння священників обох Церков, засвідчити спільну позицію Церков на переговорах у Цюриху щодо утворення єдиної Помісної Української

Православної Церкви”¹ та ін. Наступного дня відбулося друге засідання комісії, на якому підтверджено курс на “створення єдиної Помісної Української Православної Церкви, визнаної ... Православними Помісними Церквами як рівної між ними”. Слід відзначити, що до активної “об’єднавчої” діяльності ієрархію обох Церков підштовхував потужний рух “знизу” – спільні акції кліриків та вірних в єпархіях.

Лише у 2001 р. відбулося кілька спільних богослужінь священників УАПЦ та УПЦ КП у Львівській, Івано-Франківській та ін. областях. А на Косівщині (Івано-Франківська обл.) на районній конференції за участю 26 священників та голів церковних комітетів, прийняте рішення про об’єднання 6 парафій Київського Патріархату і 37 автокефальних. Не менш рішуче були налаштовані учасники єпархіальних соборів УАПЦ, які відбулися в липні-серпні 2001 р. в Івано-Франківську та Львові. Собори схвалили домовленості представників двох гілок Українського православ’я і можливість об’єднання їх на канонічній основі під контролем Вселенської Патріархії. Поряд з цим була висунута вимога відставки нинішніх Предстоятелів Церков перед об’єднавчим собором. Подібних фактів можна назвати десятками.

Константинопольський патріарх Варфоломій I під час зустрічей із делегаціями українських Церков у 2000-2001 роках підтвердив бажання Константинопольської Матері-Церкви розв’язати проблему з’єднання Українського православ’я і заявив, що Українська православна Церква з точки зору святих канонів та історичного її буття має право на автокефалію. Таким чином Константинопольська Церква вкотре підтвердила свою позицію щодо незаконного відокремлення від неї у 1686 р. Київської Митрополії Московською Патріархією. Вселенський патріарх визнав, що саме він має повне право надати Томос про визнання автокефалії Української Православної Церкви. Свою особливу позицію в “українському питанні” Константинопольський патріарх висловлював і пізніше, зокрема у своєму посланні з нагоди 950-річчя заснування Києво-Печерської Лаври, яке викликало протест Московського патріарха.

Такий розвиток подій не на жарт стривожив Московську патріархію, оскільки перед УПЦ МП постала реальна перспектива залишитися на тлі об’єднаної Української Помісної церкви, визнаної Вселенським патріархом, московським екзархатом в Україні, що об’єднував би лише російське населення в країні. Тому 19-20 квітня, а згодом 13-16 липня та 29-30 жовтня 2001 р. у швейцарському місті Цюріху була зніційована зустрічі офіційних делегацій Константинопольського і Московського патріархатів, присвячені пошукові виходу з міжцерковного конфлікту в Україні. В перших двох зустрічах взяли участь представники УАПЦ та УПЦ КП, в останній – голова Держкомітету України в справах релігій В.Бондаренко, який представив точку зору уряду України щодо шляхів врегулювання міжцерковного конфлікту в Україні. У спільному Комюніке учасники зустрічей у Цюріху зазначили, що обидві Церкви (Константинопольська та Московська) погодилися продовжити спільні зусилля “з метою зцілення церковного розколу в Україні”.²

Але зустрічі у Цюріху не змінили позицію Московського патріархату, архиєрейський Собор якого вже у липні 2001 р. всю вину за нинішню ситуацію в православ’ї України поклав на “розкольників”, прирівнявши їх до єретиків. Владика дозволили собі навіть застерегти Константинопольського патріарха від “будь-якого втручання в церковне життя України”, яке “може тільки загострити ситуацію”. Позицію Московського Архиєрейського Собору владика з УПЦ МП майже дослівно відтворили на своєму Архиєрейському Соборі в Києві, що остаточно зупинило переговірний процес між Церквами.

Важливим чинником розвитку православ’я в Україні, що у 90-х роках ХХ ст. набув визначаючого значення, стали спроби втручання деяких державних і політичних сил країни у розвиток православ’я в Україні. Ця практика є звичайною практично у всіх православних Церквах. Більше того, Московський патріархат використовує навіть прямий політичний та економічний тиск на уряди деяких країн для вирішення своїх церковних проблем, як це було в Естонії, Молдові, Болгарії та ін. країнах. Однак у випадку із

¹ Офіційна хроніка УАПЦ. – 2001. – Ч. 10.

² Там само. – Ч. 11.

Україною маємо кількаразову зміну державної парадигми щодо вирішення питання самостійності православної Церкви.

Українські урядовці втратили свій шанс врегулювати питання самостійного статусу Української ПЦ у 1990-1992 рр., коли на хвилі отримання політичної самостійності держави їхні зусилля, спрямовані на встановлення автокефалії, були б сприйняті кліром та віруючими як повністю канонічні. Поодиноких листів тодішнього Президента України Л.Кравчука до Московського¹ та Вселенського патріархів було явно недостатньо. Потрібна була послідовна внутрішньо- та зовнішньополітична політика держави, спрямована на отримання православ'ям в Україні самостійного статусу. Адже із 15 диптихціальних Церков 10 отримали свої автокефалії лише завдяки активному втручанню держави.

На початку 90-х, як це не парадоксально, об'єктивно негативну роль для політичного (державного) виборювання автокефалії відіграло створення й активна діяльність УАПЦ. Дуалістичність православного чинника призвела до розколу позиції влади, більшість представників якої, незважаючи на зміну ідеології, не полишили своїх кабінетів і, оскільки були виховані на співпраці саме із Руською ПЦ, традиційно сприймали УАПЦ як націоналістичне угруповання. Відсутність єдиної “чиновницької” позиції щодо “православного питання” створило значну часову паузу, якою й скористалися російські світські й церковні аналітики, які, балансуючи між проросійськими й проукраїнськими силами в Україні, фактично “завезли” із території РФ (що було черговим грубим порушенням статуту УПЦ МП) нового Предстоятеля реанімованої московської Церкви.

Після урочисто в'їзду митрополита Сабодана у супроводі міліції в Києво-Печерську Лавру всі подальші спроби влади втрутитися у вирішення православної кризи (лист Президента України Л.Кучми до Московського патріарха у 2000 р. (про надання УПЦ МП автономії), зустріч Л.Кучми із Константинопольським патріархом у 1997 і 2000 роках, лист прем'єр-міністра України В.Ющенка до Варфоломія I у травні 2000 р. (про “відпрацювання прийнятної для повноти православ'я в Україні моделі визнання помісності Української православної Церкви й подолання розколу в Українському православ'ї”),² відвідування Константинопольської патріархії українськими офіційними особами і політиками тощо) стали трактуватися московськими кліриками як рецидиви радянської тоталітарної політики втручання влади у справи Церкви. А тому українська влада практично стала на шлях загравання із цією найбільшою за кількістю зареєстрованих громад Церквою, що особливо явно проявилось із вступом на посаду нинішнього Президента України. Як елемент цього загравання можна розцінити й той факт, що Україна єдина держава у світі відзначала на державному рівні 2000-річчя Різдва Ісуса Христа.

Окрім виконавчої влади у справу врегулювання “православного питання” активно втручається й законодавча її гілка. Досить згадати Постанову Верховної Ради України про невизнання Архиерейського Собору УПЦ МП у травні 1992 р. Практично у кожному новому складі Верховної Ради України створюються групи на підтримку тих чи інших православних Церков чи моделей розвитку православ'я в країні (“За єдину Українську Помісну Православну Церкву”, “Депутатське об'єднання на захист канонічного українського православ'я”³ тощо). Зокрема у 2001 р. з ініціативою об'єднання православних Церков і створення єдиної Української Помісної Православної Церкви виступили 240 народних депутатів.

Ідея об'єднання православ'я в Україні й створення Помісної Церкви стає домінуючою ідеєю адміністрації Л.Кучми після 1997 р. З 2000 р. ця ідея тією чи іншою мірою розвивається практично у кожному виступі Президента, що був присвячений

¹ Див.: Письмо Президента Украины Л.Кравчука Святейшему Патриарху Московскому Алексию II, членам Архиерейского Собора Русской Православной Церкви // Неправда московских анафем. – К., 1999. – С. 271.

² Див.: Відомості митрополії УАПЦ у діаспорі й єпархії у Великій Британії. – 2001. – Січень. – С. 40.

³ Див.: Депутатське об'єднання на захист канонічного українського православ'я // Голос України. – 1997. – 8 квітня.

державно-церковним відносинам чи проблемі врегулювання ситуації у православ'ї. Причому це, на наш погляд, пов'язано не лише із тим, що, як стверджує В.Сленський, “новопосталі держави відчувають брак джерел легітимації і намагаються віднайти їх у власній історії та духовній традиції”.¹ Не менш важливою є й проблема національної безпеки, яка не може бути доконаним фактом при збереженні духовного підпорядкування українців Москві. Відомий церковний та політичний дисидент о.Гліб Якунін у багатьох своїх працях справедливо стверджує, що поки зберігається “духовна імперія Олексія II” про знищення політичної імперії – Радянського Союзу – ще рано говорити.²

На завершення висловимо деякі завваги щодо кількісної характеристики православних Церков України в останнє десятиліття ХХ ст. Справа в тому, що статистичні дані далеко не повністю відображають реальну ситуацію в православ'ї країни, оскільки нинішня система рахує не віруючих, а кількість зареєстрованих та тих, що діють без реєстрації парафій.³ Однак на Сході України є парафії кількісно не більші за необхідну для реєстрації двадцятку. На Заході ж парафії можуть нараховувати від кількох сотень до кількох тисяч парафіян. Неточність підрахунків за кількістю парафій була встановлена як московськими (дослідження 1998 р.),⁴ так і українськими соціологами (постійний моніторинг Інституту соціології НАН України).⁵

Згідно даних науковців, до Київського патріархату відносять себе у 2-3 рази більше православних віруючих, аніж до Московського (32,9% проти 9,8%).⁶ Ми не будемо зупинятися на причинах такого стану речей – вони багатоманітні й пов'язані із об'єктивним процесом позбавлення народом імперського тиску й ідеології та зростанням національної самосвідомості. Зазначимо лише, що у Московській патріархії були зроблені відповідні висновки і вже з другої половини 1998 р. політика РПЦ в Україні стає більш жорсткою і безкомпромісною щодо будь-яких національних ухилів. З іншого боку, соціологічні дослідження вчених дають підстави для висновку, що у разі створення в Україні єдиної Помісної Православної Церкви за порівняно короткий термін (2-3 роки) вона зможе об'єднати більшість православних парафій.

*Віктор Заремба**

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПОШИРЕННЯ КАТОЛИЦИЗМУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (на прикладі Вінницької області)

Релігійне життя незалежної України характеризується динамічними кількісними та якісними змінами. Релігії в нашій державі повертається місце, яке вона займає в цивілізованому суспільстві. Всі конфесії мають гарантовані Конституцією України та чинним законодавством рівні можливості розвиватися на засадах взаємоповаги та взаємодоповнюваності. Для цього є наявне підґрунтя, зокрема і у Вінницькій області: деградація духовності та нестерпна вбогість багатьох людей, навернення до релігії атеїстів, вихованих комуністичною владою, в тому числі дорослих людей із вищою освітою, відсутність будь-яких релігійних організацій в майже сорока відсотків населених пунктів області.

¹ Сленський В. Релігія після комунізму. – С. 216.

² Див., напр.: Якунін Глеб. Подлинный лик Московской патриархии. – М., 1996.

³ Ця система підрахунку склалася ще за сталінських часів і була зручною для радянського керівництва – знявши з реєстрації ту чи іншу громаду, чиновники могли звітувати про відсутність течії як такої. І це незважаючи на те, що в населеному пункті могли залишатися сотні вірних, які таємно виконували таїнства, обряди тощо.

⁴ Дет. див.: Полис.– 1998.– № 4.

⁵ Українське суспільство: моніторинг – 2000. – К., 2001.

⁶ Там само. – С. 162.

* начальник відділу у справах релігій Вінницької обласної державної адміністрації.